

Infoblad Veldwerkplaats

Kwartelkoning

De Kwartelkoning (*Crex crex*) staat prominent op de Rode Lijst van Nederlandse broedvogels. Deze geheimzinnige soort komt nog voor in kruidenrijke hooilanden langs rivieren en beekdalen, evenals in grootschalige akkerbouwgebieden in Groningen. Het voorkomen van de Kwartelkoning is van nature nogal wisselend, maar sinds 2000 is er een duidelijke dalende trend. Daarom kan de Kwartelkoning niet overleven zonder de hulp van terreinbeheerders, pachters en boeren. Kennis over de leefwijze van de Kwartelkoning is essentieel voor de bescherming van deze soort, evenals kennis over de beheermaatregelen die noodzakelijk zijn om de Kwartelkoning succesvol te laten broeden. De meest actuele kennis over de ecologie en het beheer van de Kwartelkoning is samengevat in een gloednieuwe brochure, die gemaakt is door Vogelbescherming Nederland, Sovon, OBN en VBNE.

Op deze Veldwerkplaats is de nieuwe brochure gepresenteerd en is uitgebreid ingegaan op de ecologie van de Kwartelkoning en de daaruit volgende noodzakelijke beheermaatregelen, om de Kwartelkoning succesvol te kunnen beschermen. In de hooilanden langs de Vecht bij Zwolle is het biotoop van de Kwartelkoning bezocht, dat daar vooral bestaat uit velden met (uitgebloeide) kievitsbloemen.

Inleiding Kwartelkoning

Cees Witkamp (Vogelbescherming Nederland)

Brochure Kwartelkoning

Cees Witkamp

Onlangs is de brochure 'Kansen scheppen voor de Kwartelkoning' uitgekomen, om de bescherming van de Kwartelkoning – een Rode Lijstsoort - meer aandacht te geven. De Kwartelkoning komt vanouds langs de Nederlandse rivieren voor, maar sinds 2000 steeds vaker ook in de provincie Groningen. In Nederland gaat het om vrij geringe aantallen, van enkele tientallen tot bijna 600 per jaar. In het buitenland (vooral Oost-Europa) komen veel grotere populaties voor, van vele tienduizenden per jaar. Nederland profiteerde rond 2000 van een populatie-boost in Oost-Europa, door het instorten van de collectieve landbouw en de daaropvolgende braaklegging van veel landbouwgebied. Sinds 2005 zijn de aantallen bij ons sterk verminderd en zijn er wisselende aantallen in Oost-Europa.

De Kwartelkoning is een lastige soort om te beschermen, omdat:

- het voorkomen van de soort deels afhankelijk is van andere factoren (de populatie elders, neerslag en mogelijk de winteroverleving);
- hij pas laat (in mei) in Nederland arriveert en er dan vaak al beheerafspraken gemaakt zijn;
- het soms lastig is om vast te stellen dat hij er zit;

- het gras erg lang moet blijven staan;
- het onbekend is hoeveel en waar je ruimte moet reserveren.

Daarom is een uitgebreide brochure geschreven, met bijbehorende poster. Deze zijn gratis te downloaden via www.kwartelkoning.nl en te bestellen via www.vbne.nl.

We kunnen ook zelf iets doen:

- waarnemers kunnen hun waarnemingen doorgeven op www.kwartelkoning.nl (en www.waarneming.nl), maar vooral ook aan de beheerder/eigenaar van het gebied;
- beheerders kunnen flexibel omgaan met hun beheer (en dat aanpassen zodra een Kwartelkoning arriveert);
- de overheid kan agrariërs zo goed mogelijk faciliteren.

De ecologie van en maatregelen voor de Kwartelkoning

Kees Koffijberg en Jan Schoppers (Sovon Vogelonderzoek Nederland)

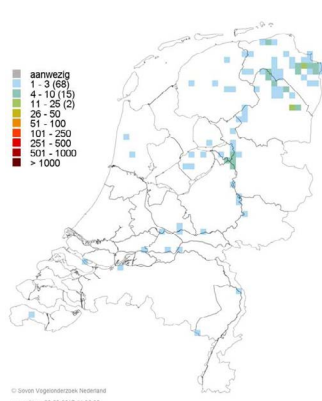

De Kwartelkoning is een ral

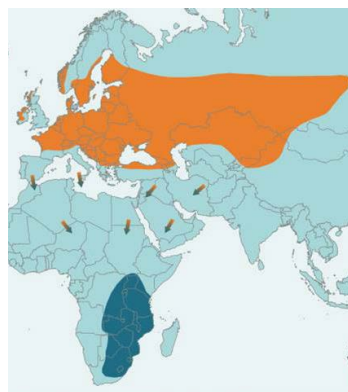
Kees Koffijberg

Jan Schoppers

De Kwartelkoning is geen Kwartel of Patrijs, maar een ral, net als de Waterral en de Meerkoet. Ze kunnen goed zwemmen en kwamen van oorsprong voor in kruidenrijke vegetaties in rivier- en beekdalen en zeggemoerassen, met dynamiek van wisselende waterstanden, waardoor de bodem voldoende open was met wel een goede dekking daarboven. Vervuiling van de strooisellaag (door ophoping van dood materiaal) en struik- of bosvorming zijn problematisch voor de Kwartelkoning. In Nederland komen ze vooral voor in hooilanden en akkers waar laat geoogst wordt. Ze leven van grotere insecten, wormen en slakken. Hun kuikens zijn zwart, net als die van de andere rallen. Kwartelkoningen kunnen zich heel smal maken en met hun kop vooruit door de vegetatie rennen, zodat je ze niet ziet. Ze kunnen ook goed vliegen: ze trekken 2x per jaar tussen Europa, waar ze broeden in de zomer, en Zuidoost-Afrika, waar ze overwinteren. Uit ringonderzoek is bekend dat kwartelkoningen van het Europese continent oostelijk om de Middellandse zee vliegen; kwartelkoningen uit Schotland en Ierland vliegen langs de westkust van Europa en Afrika en overwinteren ook apart van de continentale groepen. In de ruitijd (eind juli, begin augustus), na het broeden, kunnen ze ca. 3 weken niet vliegen en zijn ze extra kwetsbaar. Kwartelkoningen worden niet oud (jaarlijks overleeft maar 20-30%) en hun aantallen fluctueren sterk. Ze verplaatsen zich ook tijdens het broedseizoen, zowel lokaal, regionaal, nationaal als internationaal: als er in Oost-Europa extreem natte of droge jaren zijn, overstromingen, of vroege maaidata, dan levert dat een piek op in West-Europa.

Verspreiding rond 2014

AEWA/CMS, INTERNATIONAAL ACTIEPLAN VOOR DE KWARTELKONING.

Broed- en overwinteringsgebied

In Nederland heeft de Kwartelkoning een voorkeur voor laat gemaaid graslanden en voor akkers (met Luzerne en wintergraan). Gemiddeld komt 52% voor op gebied van terreinbeheerders en 35% in boerenland (vooral akkers). Door onderzoek met zenders is veel bekend geworden over het lokale gedrag van kwartelkoningen. Als mannetjes in Nederland aankomen en een geschikt biotoop zien, roepen ze 's nachts, om passerende vrouwtjes te lokken. Dat doen ze regelmatig met meerdere bij elkaar. Ook maken ze gebruik van het echo-effect van een dijk, brug, bomenrij of boerderij, waardoor hun geluid nog verder draagt. Als ze een vrouwtje hebben roepen ze nauwelijks meer, totdat het legsel compleet is en het vrouwtje gaat broeden. Dan verplaatst het mannetje en zoekt hij een nieuw territorium. Het vrouwtje legt in korte tijd 10 eieren, broedt 18 dagen, zorgt 2 weken voor de kuikens en gaat dan op zoek naar een nieuw mannetje voor een tweede broedsel. Het is voor kwartelkoningen van mei tot september een drukke periode van komen en gaan, vooral als ze verstoord worden door maaien of oogsten. Dit vormt het grootste probleem: het maaien gebeurt steeds vroeger en op steeds grotere schaal en in kortere tijd (door mechanisatie, doordat het vaak uitbesteed wordt en omdat het weersafhankelijk is).

Kwartelkoning in de problemen

Vooral maaien en oogsten is een probleem voor broedsucces

Terreinbeheerders en boeren kunnen de Kwartelkoning helpen door:

- vegetatie minimaal 20-30 cm hoog te laten gedurende de vestigingsfase en het broedseizoen (dus van begin mei tot eind augustus), dus pas na 1 september te maaien/oogsten (of in ieder geval een deel tot die tijd laten staan);
- een voldoende groot gebied vrij te houden (roepende kwartelkoningen zitten graag bij elkaar, maar hebben wel individuele broedbiotopen in de omgeving nodig), dus bij voorkeur 19 ha (= straal van 250 m rond een roepend mannetje);
- hooiland en akkers van binnen naar buiten te maaien, om sterfte van kuikens te minimaliseren;
- aan de rand van het perceel een strook van 9-12 meter breed niet te maaien of te oogsten;
- hooiland en akkers vanuit één richting te maaien (bij voorkeur in de richting van vegetatie die na het maaien of oogsten blijft staan);
- midden op het perceel een strook vegetatie niet maaien (eiland blijft eiland);
- mozaïekbeheer: niet overal tegelijk maaien;
- eventueel vroeg maaien en daarna pas na 1 september, om hoog genoeg gras voor het tweede broedsel te hebben;
- voor de Kwartelkoning te kiezen als hij arriveert en maaibeheer daarop af te stemmen, boven maaibeheer voor weidevogels of botanisch beheer (daarvoor kan of moet eerder gemaaid worden).

In Engeland en met name Schotland heeft grootschalige bescherming van de soort zijn vruchten afgeworpen (toename populatie). In Nederland worden boeren en beheerders ook geholpen, door beheerpakketten en bijvoorbeeld bij het afzetten van het late maaisel (met minder voedingswaarde), zie www.vbne.nl/productdetails/checklist-oogsten-natuurgrassen.

Terreinbeheer voor de Kwartelkoning in de Buitenlanden Langenholte

Kristian van Oene (Landschap Overijssel)

Kristian van Oene

Buitenlanden Langenholte (@ LO)

Het natuurgebied Buitenlanden Langenholte bestaat uit ca. 160 ha grasland in de uiterwaarden van de Overijsselse Vecht, aan de noordkant van Zwolle. Delen worden al sinds de jaren '60 beheerd door Landschap Overijssel. Het gebied maakt onderdeel uit van het Natura2000-gebied 'Uiterwaarden Zwarte water en Vecht'. Het is daarvoor vooral aangewezen vanwege de Kievitsbloem, maar ook voor andere habitattypen en voor diverse habitatsoorten, waaronder twee vissoorten en diverse vogels, zoals de Kwartelkoning. De oude verkaveling is nog bijna helemaal aanwezig. De uiterwaarden overstroomden echter nog maar zelden, alleen bij storm in de winter. De oude graslanden zijn door een langdurig verschalingsbeheer zeer kruidenrijk geworden (met kievitsbloemen in het voorjaar) en daarmee ook geschikt voor de Kwartelkoning. In de nieuwere gebieden zijn de kansen minder goed. Voor de Kwartelkoning geldt een behoudsdoelstelling voor 5 exemplaren per jaar, maar dat wordt niet altijd gehaald. Voor de Kievitsbloem wordt er 2x per jaar gemaaid, maar er zijn (aanvullende) pachtvoorwaarden, namelijk:

- late maaidatum (15 juni / 1 juli / 10 augustus);
- geen bemesting;
- bij het maaien een deel van het gewas laten staan voor fauna, volgens voorschrift van en aangegeven op de kaart van de verpachter;
- als blijkt dat de Kwartelkoning voorkomt, kan door de verpachter worden besloten dat (een deel van) de percelen niet gemaaid mogen worden voor 15 augustus. De pachter krijgt dan een evenredig deel van de pachtsom retour.

Het gebied bestaat uit veel kleine percelen en een groot aantal verschillende pachters. Landschap Overijssel maakt aan het begin van het seizoen afspraken met de pachters over waar en wanneer en hoe gemaaid mag worden. Door weersomstandigheden kan het gebeuren dat veel percelen tegelijk worden gemaaid (zo kan na een lange natte periode 'maaien na 15 juni' gelijk vallen met 'maaien na 1 juli'). Als er een Kwartelkoning verschijnt wordt het maaien volgens afspraak uitgesteld. Voor de pachters is de kwaliteit van het gewas dan minder, dus zijn ze niet altijd blij als er een Kwartelkoning wordt waargenomen. Landschap Overijssel gaat zelf regelmatig luisteren in het gebied en houdt ook via www.kwartelkoning.nl en www.waarneming.nl bij of er kwartelkoningen in het gebied zitten en stemt daar het maai-beheer en vergoedingen op af.

Kievitsbloemenhooiland

Nieuwe inzichten met een 'Natuurdrone'

Peter van den Brandhof (Brandhof Natuur & Platteland)

Weidevogeldrone (@ BNP)

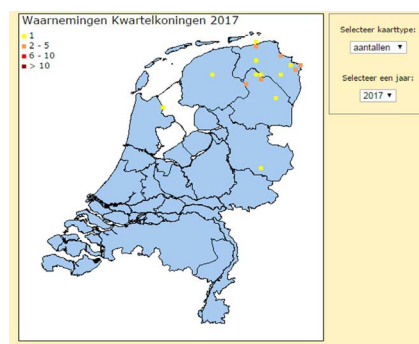

Peter van den Brandhof

In navolging op de 'Weidevogeldrone' werkt Brandhof Natuur & Platteland in samenwerking met o.a. Landschap Overijssel aan de ontwikkeling van de uitgebreide 'Natuurdrone', om terreinbeheerders te helpen bij het optimaliseren van het beheer van natuurterreinen. De 'Natuurdrone' is een platform dat kan worden uitgerust met meerdere camera's zoals een warmtebeeld- en multispectraalcamera. Daardoor is hij breed inzetbaar, ook door de heel nauwkeurige plaatsbepaling. Met de 'Natuurdrone' kunnen inventarisaties van diverse diersoorten en vegetatiekarteringen sneller en nauwkeuriger worden uitgevoerd. De speciaal voor natuurtoepassingen ontworpen software maakt het mogelijk om de dronebeelden snel en effectief te analyseren, waardoor de verzamelde informatie meteen beschikbaar is. De 'Natuurdrone' kan zo zichtbaar maken wat normaal verborgen blijft. In de Buitenlanden Langenholte zijn vorig jaar experimenten gedaan met het opsporen van de Kwartelkoning door middel van een drone. De resultaten waren veelbelovend: zo lieten ze bijvoorbeeld het gedrag zien van kuikens. Ook is er met behulp van dronebeelden wellicht een relatie tussen het terreingebruik van de Kwartelkoning en de aanwezige vegetatie te leggen.

Zorgen voor Kwartelkoningen: hoe doet een ANV dat?

Trudy van Wijk (ANV Wierde & Dijk)

Waarnemingen van Kwartelkoning in 2017

Trudy van Wijk

De Agrarische Natuurvereniging Wierde & Dijk is opgericht in 1999 en verenigt streekbewoners die zich willen inzetten voor de bescherming van natuur en landschap in Noord-Groningen. Daarnaast is Wierde & Dijk door de provincie Groningen benoemd tot gebiedscoördinator collectief agrarisch natuurbeheer Groningen voor de uitvoering van de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL). De ANV doet ook onderzoek naar akkervogelvriendelijke graanteelt.

In Groningen komt al jaren een groot aandeel van de Nederlandse kwartelkoningen voor, vooral in ingezaaide percelen natuurbraak, waar ze relatief ongestoord kunnen broeden, omdat er bij het beheer rekening wordt gehouden met de roepplaatsen. Ook worden kwartelkoningen gehoord in percelen met Wintertarwe en Gerst; in Luzerne gaan vrijwel alle nesten verloren omdat Luzerne vaak gemaaid wordt.

Natuurbraak bestaat uit een mengsel van grassen, granen en kruiden. Het wordt ingezaaid en blijft meerdere jaren staan. Als er kwartel-

koningen gesignaleerd worden, wordt er pas na 15 augustus gemaaid, anders na 15 juli. De percelen verruigen wel snel (in 3 jaar tijd), maar dat is juist goed voor de Kwartelkoning en de Velduil. Andere doelsoorten zijn de Veldleeuwerik en Grauwe kiekendief. Vanwege de verruiging met distels zijn veel boeren en de provincie niet meer enthousiast, waardoor er nu minder percelen natuurbraak zijn.

Sinds 2016 wordt ingezet op vogelakkers: meerjarige percelen met Luzerne en ruigtestroken. De bescherming van Wierde & Dijk bestaat uit het controleren van percelen op het voorkomen van kwartelkoningen en het later laten maaien ervan als er kwartelkoningen voor komen.

Veldbezoek aan Buitenlanden Langenholte

Na de lunch liepen we onder begeleiding van Kristian van Oene naar de dijk om het natuurgebied Buitenlanden Langenholte te bezoeken, waarachter zich de hooilanden langs de Overijsselse Vecht bevinden. Dit is het gebied waar de afgelopen jaren regelmatig een of meerdere kwartelkoningen zijn gehoord en hebben gebroed.

Vanaf de dijk naar de hooilanden van Buitenlanden Langenholte

Op veel percelen mag gemaaid worden na 15 juni en omdat het nu net een paar dagen mooi droog weer was geweest werd dat op grote schaal gedaan. Wat verderop ligt een fietspad over de dijk, maar hier is de dijk afgesloten voor publiek en ook de achterliggende hooilanden zijn niet toegankelijk, dus dat geeft rust voor eventuele kwartelkoningen.

Achter een gemaaid perceel is een rand vrijgelaten voor fauna (insecten en muizen), die pas over een jaar gemaaid wordt. Deze rand had 12 meter breed moeten zijn vanaf de sloot, maar was nog geen 5 meter breed. Als je perse wilt dat het goed gaat, moet je er bovenop zitten en de man op de machine aanspreken. Pachters maaien tegenwoordig niet altijd meer zelf, maar besteden veel uit. De beheerafspraken worden wel met de pachters gemaakt, en zo gaat het via via naar de uitvoerders. Het perceel erachter mag na 1 juli gemaaid worden. Een aantal percelen in het gebied waar de afgelopen jaren veel kwartelkoningen hebben gezeten hebben standaard een maaidatum na 15 augustus gekregen. Deze percelen zijn zo schraal dat deze late maaidatum geen negatief effect heeft op de vegetatieontwikkeling.

Iets verderop langs de Vecht lopen we door een zeer kruidenrijk hoog grasland, waar de lege zaaddozen van de kievitsbloemen nog herkenbaar zijn (zie ook de foto op blz. 1). De kievitsbloemhooilanden worden niet bemest. Er mag wel nabeweid worden, maar in de praktijk gebeurt dit niet meer. In deze goed ontwikkelde hooilanden hebben wel eens 6 kwartelkoningen gezeten. Dit zijn Europees gezien de beste kievits-

bloemgraslanden en worden dus als zodanig ook beschermd. Maar dat kan blijkbaar goed samen gaan met het voorkomen van de Kwartelkoning. Dit perceel wordt na 1 juli gemaaid. De ondergrond is zand, maar door incidentele overstroming wordt die wat verrijkt, waardoor het nog steeds wel productief is, ondanks de verschraling.

Kievitsbloemenhooiland langs de Overijsselse Vecht

Tot 1990 was het gebied een goed weidevogelgebied, maar daar is nu weinig van over. In overleg met de provincie wordt er een proef uitgevoerd om te kijken of je een weidevogelgebied kunt herstellen. In een aantal percelen wordt weidevogelbeheer uitgevoerd. Er is sprake van een heel klein herstel, maar in geen verhouding tot hoe het ooit was. De botanische doelstelling gaat in deze hooilanden voor. Dit kan goed samen met de Kwartelkoning wanneer hij arriveert. Daar wordt regelmatig op gelet. Niet alle waarnemingen worden echter doorgegeven en ook niet alle waarnemingen kloppen exact, omdat ze op geluid soms moeilijk precies te lokaliseren zijn. Het is daarom van groot belang dat alle waarnemingen nauwkeurig worden doorgegeven. Pachters worden steeds meer bij het beheer betrokken door ze uit te nodigen als de kievitsbloemen bloeien en als er kwartelkoningen roepen. Het is voor natuurbeheerders te duur om vogels met zenders op te zoeken. Wanneer er geen kwartelkoningen waargenomen worden, wordt het beheer uitgevoerd zoals is afgesproken. Als ze er wel zijn moet je er iets mee: niet of later maaien, of randen laten staan. Ook voor de provincie is het een belangrijke soort, waar je zuinig op moet zijn. Als het nodig is, worden de pachters gecompenseerd.

Meer informatie

Veldwerkplaats: 20 juni 2017 in Koffie- en theeschenkerij de Langenhof (Zwolle) en Buitenlanden Langenholte

Sprekers: Cees Witkamp (Vogelbescherming Nederland), Kees Koffijberg en Jan Schoppers (Sovon Vogelonderzoek Nederland), Kristian van Oene (Landschap Overijssel), Peter van den Brandhof (Brandhof Natuur & Platteland) en Trudy van Wijk (ANV Wierde & Dijk)

Relevante literatuur/info:

- www.kwartelkoning.nl
- www.vogelbescherming.nl
- www.sovon.nl/nl/soort/4210
- www.waarneming.nl
- www.vbne.nl/productdetails/checklist-oogsten-natuurgrassen
- www.natuurenplatteland.nl
- www.veldwerkplaatsen.nl

Tekst en beeld: Cora de Leeuw

Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE)

Princenhof Park 9
3972 NG Driebergen
info@vbne.nl
www.vbne.nl

De veldwerkplaatsen worden in opdracht van de VBNE georganiseerd door Bureau Roetemeijer.

Veldwerkplaatsen
www.veldwerkplaatsen.nl

